

Aynur Bədəlova
ADPU

LEV TOLSTOY QƏHRƏMANLARININ DAXİLİ DÜNYASI İLƏ TƏBİƏT MÜHİTİ ARASINDA ƏLAQƏNİN TİPOLOGİYASI MƏSƏLƏSİNƏ DAİR

Açar sözlər: *yazıçı, əsər, təbiət, qəhrəman, daxili aləm, xüsusiyyət.*

Key words: *writer, creativity, nature, hero, inner world, characteristic.*

Ключевое слова: *писатель, произведение, пейзаж, герой, внутренний мир, характеристика.*

Dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutan korifeylərdən Lev Tolstoydur. Böyük rus yazıçısı özündən sonra nəhəng bədii irs qoyaraq təkcə Rusiyaya deyil, həm də dünya ədəbiyyatına əvəzsiz töhfə vermişdir. Əsərlərində təsvir etdiyi bütün hadisələrə dərindən nüfuz edən və onların aralarındakı səbəb əlaqələrinin mahiyyətini dərk edə bilən bir sənətkardır. L. Tolstoyun bütün yaradıcılığı dərin psixologizmlə fərqlənir. Yazıçının yaradıcılığı haqqında dünya ədəbiyyatşünaslığında kifayət qədər fərqli, maraqlı, özünəməxsus fikirlər söylənmişdir. L. Tolstoy ən çox psixologizmin unikal üsullarını ortaya çıxaran psixoloq-yazıçı kimi yüksək qiymətləndirilmiş, əsərləri ayrı-ayrılıqda tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Rus ədəbiyyatşünaslarından, yazıçı və tənqidçilərdən P. Kropotkin, A. B. Yesin, N. Çernişevski, D. Pisarev, A. Gersen, Q. Plexanov, A. Skaftimov, A. Çexov, İ. Turgenev, D. S. Merejkovskiy, K. Lomunov, V. Paliyevskiy, B. Xrapçenko, V. Xalizev, N. Qudziy, və digərləri L. N. Tolstoy yaradıcılığını dərindən araşdırmış, onun haqqında dəyərli fikirlər söyləmiş və yazıçının yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişlər.

N. Çernişevski yazırdı “ Qraf Tolstoy həqiqi istedadla malikdir. Tolstoyun əsərlərinin gözəlliyini qiymətləndirmək üçün çox böyük zövqə malik olmalısın. Yalnız əsl gözəlliyi və poeziyanı duya bilən bir insan qraf Tolstoyun yüksək istedad sahibi, gözəl rəssam olduğunu görə bilər” [5].

Q. Plexanov L. Tolstoy yaradıcılığında təbiət mənzərələrinin təsvirinə xüsusi yer ayrıldığını qeyd edərək yazırdı: “Tolstoy təbiəti sevdi və elə ustalıqla təsvir edir ki, sanki ona qədər heç kim təbiəti duymamışdır. Tolstoyun əsərlərində təbiət təsvir olunmur, sanki böyük sənətkarla birlikdə yaşayır” [5].

Təbiət mühitinin təsviri Tolstoy nəsrinin ayrılmaz bir hissəsidir. Yazıçının məqsədi gözəl təbiəti yalnız bir peyzaj kimi vermək deyildi. O, təbiət

mühitilə insan psixologiyasının əlaqəsini açıb göstərmişdir. Gözəl, təbii və öz qanunları ilə mövcud təbiət Tolstoy romanlarının qəhrəmanına çevrilmiş və arxa plan olaraq sadəcə müəyyən vəziyyətlərdə özünü ifadə etməmişdir. O, hadisələrin gedişinə təsir edir, insan psixologiyasını aşkar etməyə, daxili aləmini izah etməyə kömək edir. Eyni zamanda, Tolstoy göstərir ki, təbiət insanların əhval-ruhiyyəsindən asılı deyildir, sadəcə təbiət hər bir qəhrəman tərəfindən onun əhval və vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq fərqli formada qəbul edilə bilər. Tolstoy təbiəti canlı varlıq olaraq təsvir edir. Tolstoya görə, təbiətin də ruhu vardır. Ona görə təbiət mənzərəsi öz-özünə mövcud olmur, insanın daxili dünyasınının və xarici aləminin ayrılmaz bir hissəsidir. Tolstoya görə, təbiəti hiss etmək insan üçün ən vacib xarakterik xüsusiyyətdir.

Tolstoyun “Hərb və sülh” romanının qəhrəmanları da zəngin mənəvi aləmləri və daxili dünyaları ilə təbiət mühiti ilə əlaqədar dəyişir və inkişaf edirlər. Təsadüfi deyildir ki, “səma” romanın bir çox müsbət qəhrəmanlarının həyatlarında baş verən vacib məqamların ifadəsidir. Austerlis yaxınlığındakı Andrey Bolkonskinin ucsuz-bucaqsız səması, Nikolay Rostovun ilk döyüşü zamanı gördüyü sakit, mavi səma və ya həyəcanlanan Petya Rostovun sehirli, qara, aydın səması.

Bəzi məqamlarda təbiət mühiti qəhrəmanların düşüncələrini müşayiət edir və qərar verməyə kömək edir. Bu hallarda təbiət canlı varlıq kimi əks olunur. Bu cəhətdən knyaz Andreyin iki dəfə fərqli şəkildə görə bildiyi palıd ağacıyla bağlı təsvir xüsusilə maraqlıdır. Qoca, iri, kobud, əyri qol-budaqlı palıd ağacı cavan qayın ağaclarının yanında dayanmış və tutqun, dünyadan küskün Andreyə baxaraq sanki onunla söhbət edir. “Bu palıd ağacı elə bil deyirdi: Bahar, sevgi, xoşbəxtlik! Bu boş və mənasız şeylərə aldanmaq sizi təngə gətirmirmi? Bunlar hamısı bir şeydir və aldadıcıdır. Nə bahar var, nə günəş var, nə xoşbəxtlik!” [4, 161]

Çox az bir vaxt keçir, knyaz Andreyin daxili aləmində baş verən dəyişikliklər, Nataşa Rostova ilə görüşü, təsadüfən eşitdiyi qızların söhbəti Bolkonskinin daxili aləmində dönüş yaradır. O, özünün gəncliyini və həyatsevərliyini hiss etdi. Və sonra o, yenidən qayıdarkən həmin qayın ağacı meşəsindən keçməli olanda palıd ağacını görür və onu tanıya bilmir. Qoca palıd gənc, yaşıl, pöhrələnmiş bir ağac olaraq onun gözünə görünür: “Qoca palıd ağacı tamamilə dəyişmişdi. O, yamyasıl budaqlarını bir çadır kimi ətrafa yayaraq axşam günəşinin şüaları altında yavaş-yavaş yırgalanardı. Artıq onun qol-qanadında nə əvvəlki kələ-kötürlük, nə əvvəlki yaralar görünür, nə də əvvəlki inamsızlıq və kədər duyulurdu” [4, 165].

Beləliklə, qoca və müdrik palıd ağacı sankimüdrük, canlıbirvarlıq kimi knyaz Andreyə ömrünün 31-ci baharında həyatın onun üçün bitmədiyini və hələ gənc, duyğu və sevgi dolu bir insan olduğunu anlamaqda kömək edir.

Və ya fransız işğalçılarının Rusiyadan qaçışı zamanı qışın necə sərt və amansız olduğunu oxuyarkən ixtiyarsız olaraq təbiətin insanların həyatına müdaxilə etdiyini və ədalətli hökm verdiyini düşünmək olar. İşğalçılar rus şaxtasına dözə bilməyərək məhv olur və artıq insanlarda onlara qarşı nifrət hissi oyanmır, sadəcə insanların onlara yazdığı gəlir.

Tolstoy parlaq təbiət mənzərələrinin rəssamıdır desək, yanılmırıq. Təsvirlərdə yazıçının qeyri-adi müşahidəsi, təbiətin incə tərəflərinə bədii həssaslıqla yanaşması yazıçının sənətkarlığıdır. Tolstoyun əsərlərində təsvir edilən təbiət mənzərəsinin əsas xüsusiyyəti qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsinə uyğun şəkildə verilməsidir. Nataşa Rostovanın mənəvi aləminin gözəlliyi təbiətlə qarşılıqlı münasibətdə təsvir edilir. Gecəyə heyran olan Nataşanı yazıçı oxucuya çox gözəl, sevincli, həyat dolu təsvir edir: “- Sonya, Sonya! Heç bunu qoyub yatmaq olar? Bir bax gör, nə gözəl gecədir! Ah nə gözəl gecədir! O ağlayırmış kimi dedi: Sonya, bir ayılısana! Belə bir gözəl gecə heç, heç olmayıb. Sonya da istəmədən ona nəşə dedi. – Bir bax, belə də ay olarmı?!... Ah nə gözəldir! Bir bura gəl!” [4, 164]

Sonyaya gecəni təsvir edən Nataşanın gözəlliyinə rəng qatan xüsusiyyətlərindən biri məhz təbiətə qarşı olan sevgisidir. Knyaz Andrey və Nataşa tərəfindən eyni vaxtda heyran olunan ayılı-ışığı gecənin təsviri romanda emosional və romantik yüksəliş yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçının yalnız müsbət qəhrəmanları təbiətə yaxındır və onunla bağlılığını hiss edirlər. Mənfi qəhrəmanlar isə təbiətdən, təbii və gözəl hər şeydən uzaqdırlar. Təbiəti sakit gözəlliyi ilə fərq etmirlər, əksinə sanki onun varlığından xəbərdar deyillər. Romanda oxucu heç vaxt Elen, Anna Pavlovna, Anatol Kuragin, knyaz Vasilini təbiətlə bağlı heç bir bədii əksini görmür, çünki onlar təbiətə biganədirlər, onun yüksək mənasını başa düşmürlər. Yazıçıya görə mənəvi dünyası boş olan insanlar təbiətlə bağlı ola bilməzlər. Ancaq romanın əsas personajları bu ahəngdar təbiət adlı varlığı tamamilə fərqli bir şəkildə qəbul edir. Bunlar xoşbəxtlik axtaran, insanlara yaxın olan, faydalı fəaliyyətlər, arzu və xeyallar arzusunda olan, daxilən gözəl insanlardır. Onların həyat yolu həqiqətə və yaxşılığa aparan parlaq bir axtarış yoludur. Bu qəhrəmanların mənəvi dünyası təbiət təsvirləri ilə əlaqəli şəkildə ortaya çıxır.

Tolstoyun “Anna Karenina” romanında da təbiət təsvirlərinin təbii mənzərələrini əks etdirmək yazıçıya obrazların gizli qalan tərəflərinin ma-

hiyyətinə açıb göstərməyə kömək edir. Romanda təbiət mühitinin təsviri estetik funksiyadan başqa həm də qəhrəmanın daxili aləmini açmaq üçün bir vasitədir. Annanın həyəcanı və qarışıqlığı, Vronskini görəndən sonra keçirdiyi sevincli həyəcanı güclü bir qar fırtınası fonunda, ara-sıra çovğun nəticəsində çıxan “dəhşətli” səslərlə ifadə edilməsini yazıçı sənətkarlıqla nümayiş etdirmişdir. Yazıçı dəhşətli tufanın Annanın daxili aləmi ilə qarışaraq “dəhşətli”, həm də “sevincli” hissələri eyni zamanda yaşamasına səbəb olmasını ustalıqla ifadə etmişdir: “Anna qapını açdı. Çovğun və külək içəri hücum edərək qapı ağzında onunla əlbəyaxa oldular. Bu da Annaya xoş gəldi. O, qapını açıb çölə çıxdı. Külək sanki onu gözləyirmiş kimi, nəşə ilə nərə çəkdi və onu çalıb aparmaq istədi, lakin o, əli ilə soyuq dirəkdən tutub paltarını özünə sıxaraq platformaya endi və vaqonun arxasına keçdi” [1, 137].

Romanda eyni zamanda Levinin Kiti ilə görüşdüyü gün təbiət mənzərəsi Levinin əhval-ruhiyyəsi ilə səsleşir, sanki onunla birlikdə həyəcanlanır və sevinirdi. Romanda təbiətlə ən sıx əlaqəli olan obraz Levindir. Çünki o, kənddə yaşayır və təbiətə daha yaxındır. Baş vermiş hər bir təbiət hadisəsi və ya mənzərəsi onun daxili aləminə, əhval-ruhiyyəsinə təsir göstərir: “Əgər Levin mal-qara və taxıl anbarları həyətinə özünü yaxşı hiss edirdisə, indi atını çöllə sürərkən daha artıq sevinc duymaqda idi. Yorğa gedən atın üstündə aramla yırğalanaraq meşə içərisində, orda-burda xarlanmış qar komaları üstündən keçərkən qarın ilıq havaya qarışmış sərin qoxusunu ciyərlərinə çəkir və gövdələrində mamır göyərən, tumurcuqlar çırtlayan hər ağaca baxıb sevinirdi” [1, 208].

L. Tolstoya görə təbiət mühitini təsvir etmək, təbii mənzərələri əks etdirmək eyni zamanda bir neçə funksiyaları birlikdə yerinə yetirməkdir. O, qəhrəmanlarının psixoloji vəziyyətinin ən incə məqamlarını açıb göstərmək üçün hər hansı bir hadisənin əksini gücləndirən vasitə olaraq və yaxud da yaranmış və ya mövcud vəziyyətin aydın təsvirini yaratmaq üçün əvəzsizdir. Eyni zamanda bu və ya digər mənzərəni yaratmaqla müəllif qəhrəmanlarına münasibətini ifadə edir, təbiətin cəmiyyətin və insanın həyatındakı rolunu göstərir. Demək, təbiət mənzərəsi psixoloji analizin əsas vasitələrindən biridir.

Yazıçının “Dirilmə” romanında ilk təbiət təsviri Nexlyudovun Katyuşanı aldatdığı o gecə Nexlyudovun əhval-ruhiyyəsilə sıx bağlı şəkildə əks olunur: “O yenə artırmaya çıxdı. Həyəət qaranlıq, hava rütubətli, ilıq idi və elə ağ bir duman vardı ki, yazda son qarı əridir və ya əriyən son qardan törəyir, – belə bir duman bütün havanı doldurmuşdu” [2, 71]. Bu peyzajı qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsi ilə müqayisə edək: “Köksündə ürəyi elə çırpınırdı ki, özü onun səsini eşidirdi, nəfəsi gah kəsilir, gah da dərin bir ah kimi fişqırır-

dı” [2, 72]. Buradan aydın görünür ki, gecə peyzajı qəhrəmanın psixoloji vəziyyətinin əsas ifadə vasitəsidir. Müəllif Nexlyudovun daxilən keçirdiyi qarışıq hisslərini “qaranlıq həyəət”, “ağ duman” ifadələri vasitəsilə oxucuya çatdırmaq istəmişdir. Təbiət və Nexlyudovun psixoloji vəziyyəti nə isə pis və dəhşətli bir şeyin baş verəcəyindən xəbər verirdi. Tolstoy burada nəinki qəhrəmanın daxili vəziyyətini açıb göstərmiş, həmçinin təbiətin insanın daxilində yaşamasa da hər vəziyyətdə onu hiss etməyin mümkün olduğunu, insanın mənəvi aləminə göstərdiyi təsirləri ifadə etmişdir. Nexlyudovun ilk daxili oyanışı məhkəmə zalında Katyuşa ilə rastlaşması zamanı baş verir. Məhkəmədə qızı tanımaqla ona etdiyi haqsızlıq və şərəfsizlik ucbatından qızın korlanıb, pis yollara düşməsi Nexlyudova dəhşət gətirmişdi. Məhkəmənin haqsız qərarına qarşı mübarizə aparmağa başlayan Nexlyudov rəis ilə görüşür. Və yenidən bu hissədə Tolstoy təbiəti qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsi ilə qarışıq ifadə etmişdir: “Sədr ilə söhbət və təmiz hava Nexlyudovu bir qədər sakitləşdirdi. Ona elə gəldi ki, bütün səhəri belə qeyri-adi şəraitdə keçirdiyi üçün duyduğu hissiyat xeyli şışirdilmişdir.” (2. səh 102)

Romanın Sibirə bağlı hissələrinə nəzər yetirsək yazıçı burada xüsusilə təbiət təsvirlərinə yer ayırmışdır. Qəhrəmanın əhvalına rəng qatan, daxili aləminə təsir göstərən təbiət təsvirlərini oxumaq eyni zamanda oxucu üçün də xoş və ürəkaçandır. Sibir yolunda qızmar günəşin qızdırdığı, camaatla ağzına kimi dolu vəqonda yol gedən Nexlyudovun əhvalı havanın dəyişməsilə açılır: “Bulud getdikcə daha da yaxınlaşırdı, küləyin qovub gətirdiyi yağış damlları tormoz olan yeri və Nexlyudovun paltosunu islatmağa başlamışdı. Nexlyudov o biri tərəfə keçib nəm, təmiz havanı və çoxdan bəri yağış gözləyən torpağın saçdığı taxıl qoxusunu ciyərlərinə çəkərək, yanından ötən bağlara, meşələrə, sarı çovdar tarlalarına, hələ yaşıl olan vələmir zolaqlarına və çiçəklənmiş tünd yaşıl kartof əkininin qara sırımlarına baxırdı” [3, 183-184].

Tolstoyun əks etdirdiyi təbiət təsvirləri qeyri-adidir. O, təbiəti rəngli boyalarla təsvir etsə də bəzən müəllifin təsvirləri qəhrəmanın daxili aləmini aydın əks etdirmək üçün daha qaranlıq və tutqun şəkildə öz ifadəsini tapır. Lakin təbiətin hər vəziyyəti müəllifin qəhrəmanlarına əvəzəlməz sakitlik və rahatlıq gətirir. Çünki onlar təbiəti sevirlər və onu hiss etməyi bacarırlar. Tolstoyun təbiət mənzərələri qəhrəmanların daxili aləmi ilə sıx bağlıdır və onların mənalı şəkildə qavranılması üçün əhəmiyyətlidir.

Tolstoyun “Hacı Murad” povestində də təbiət təsvirləri sadəliyi və rəngarəngliyi ilə seçilsə də yazıçının məqsədi təbiət mühitinin insanın həyatına təsirlərini göstərmək, daxili aləminin görünməyən tərəflərini ortaya

qoymağdır. Povestdə yazıçı qəhrəmanların hissələrini və vəziyyətlərini ifadə etmək üçün təbii görüntü və təsvirlərin ən sadə üsullarından istifadə etmişdir. Povest təbiət təsviri ilə başlayır: “Mən əlvan çiçəklərdən böyük bir dəstə düzəltdikdən sonra evə tərəf üz qoymuşdum ki, yolun qırağındakı çökəkəkdə gözəl moruğu çiçəyi olan bir ayıpəncəsi kolpanı gördüm. Bizdə qanqalın bu növünə “tatar” deyirlər. Əgər bilməyib kəssələr, dəryazın burnundan götürüb otun içindən qırağa atarlar ki, əl-ayağa batmasın” [6]. Tolstoy bu çiçəklə Hacı Murad xarakterini müqayisə edərək povestə giriş verir. Çiçəyi dərəkən qəhrəmanın onu qoparmaqda çətinlik çəkməsi və qopduqdan sonra da öz əvvəlki gözəlliyini itirməməsini xüsusilə ifadə edərək onun həyat uğrunda mübarizə aparmasını Hacı Muradın mübarizəsinə bənzətmiş və həmin çiçəyin fonunda Hacı Muradın əzmkar və mübariz ruhunu təsvir etmişdir: “Nəhayət, mən çiçəyi üzüb qurtaranda, saplaq artıq didik-didikdi, çiçək özü isə əvvəlki kimi tərəvətli, əvvəlki qədər gözəl görünürdü. Mən yalnız öz kökü üstündə qəşəng olan bu çiçəyi əbəs yerə məhv etdiyimə təəssüflənərək onu yerə atdım: “Bundakı enerjiyə, bundakı həyat gücünə bir bax!”- Mən çiçəyi qoparırkən çəkdiyim əziyyəti yenidən xatırlayaraq düşündüm. - Necə də inadla qorunurdu, həyatını necə də baha qiymətə təslim etdi!” [6]

Hacı Murad da sona qədər Şeyx Şamillə mübarizə apararaq təslim olmadı. Hətta məğlub olsa da o, mübarizliyi və döyüşkən və igid ruhu ilə oxucunun yaddaşına həkk olundu.

Beləliklə, təbiət mühitini təsvir etməklə Tolstoy qəhrəmanlarının daxili aləmini bütün incəlikləri ilə ortaya qoymuşdur. Yazıçı üçün bu aydın və rəngarəng təbiət görüntülərini ifadə etməkdən qəhrəmanındaxili alimini aşmaq, onun müxtəlif vəziyyətlərdə, situasiyalarda keşirdiyi psixoloji anlarını dolğun göstərmək üçün vacib və böyük bir ustalıqla istifadə edilən, təsirli vizuallıqla seçilən bədii üsuldur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. L. N. Tolstoy. VII cild . Anna Karenina. Bakı: Yazıçı, 1980, VIII cild.
2. L. N. Tolstoy. Əsərlərinin külliyatı XII cild., Dirilmə. Bakı: Yazıçı, 1983.
3. L. N. Tolstoy. Əsərlərinin külliyatı XIII cild .Dirilmə. Bakı: Yazıçı, 1983.
4. L. N. Tolstoy. Hərb və sülh. Bakı: Şərq-Qərb, 2016, II cild .
5. https://edu.ann.az/file/pic/xeber/2016-03/1457095063_hac-murad.pdf
6. <https://www.literaturus.ru/2018/01/kritika-lev-tolstoj-otzyvy-sovremennikov.html>

Aynur Badalova

Summary

On the question of the typology of the relationship between the inner world of Leo Tolstoy's heroes and the surrounding nature

As you know, all of Leo Tolstoy's creativities are distinguished by deep psychologicalism. The article reflects the influence of the natural environment on the inner world of heroes, which is one of the ways of expressing psychologism in the Leo Tolstoy's creativities. In the novels "War and Peace", "Anna Karenina", "Resurrection", as well as in the story "Haji Murat" the author depicts the landscape depicting the spiritual world of the heroes. The article this is also presented as an excerpt from the creativities. The author's description of the natural environment is invaluable for identifying the most subtle aspects of the psychological state of the main characters, as a means of enhancing the reflection of any event or creating a clear description of a situation that has arisen or exists. At the same time, creating a landscape, the author expresses his attitude to the heroes, shows the role of nature in human life. According to the author, landscape is one of the main methods of psychological analysis.

Айнур Бадалова

Резюме

К вопросу о типологии взаимосвязей внутреннего мира героев Льва Толстого с окружающей их природой

Как известно, все произведения Льва Толстого отличаются глубоким психологизмом. В настоящей статье рассмотрен вопрос о функционально-художественном взаимодействии картин природы в отношении внутреннего мира героев, что является одним из способов выражения психологизма в творчестве Льва Толстого. В романах «Война и мир», «Анна Каренина», «Воскресение», а также в повести «Хаджи Мурат» автор через пейзаж отображает духовный мир героев, их ситуативные состояния, что иллюстрируется соответствующими фрагментами из произведений. Описание автором природной среды неопределимо для выявления наиболее тонких аспектов эмоционального состояния главных героев в различных ситуациях как средства художественного и психологического усиления контраста. В то же время, описывая пейзаж, автор выражает свое отношение к героям, показывает роль природы в жизни человека. По мнению автора статьи пейзажное описание является одним из основных способов глубокого психологизма произведений Л.Н.Толстого.

Rəyçi: fil.e.d., prof.F.Rzayev